
KLOD FIŠLE

DOBROĆUDNA I ZLOĆUDNA GOJAZNOST

Naše doba popreko gleda na gojaznost. A ipak: neke debele muškarce i dalje opisujemo rečima "dobri debeljko". Šetnja kroz socijalni imaginarij punačkosti i gojaznosti

Žak Širak je jednog dana izjavio da mu je u političkoj karijeri smetala njegova "suvonjava" građa. Birači, po njegovom mišljenju, više vole "punije" političare¹. To tvrđenje delimično potkrepljuju podaci iz nekoliko anketa vođenih u nekoliko zemalja, koji ukazuju na to da se muškarci malo zaobljenijeg tela po pravilu smatraju ljubaznijim i otvorenijim za komunikaciju i empatiju nego oni mršavi. Njemu u prilog ide i popularnost debelog pape koja daleko nadmašuje popularnost njegovog mršavog prethodnika. Po svemu sudeći, znatan deo stanovništva naklonjen je debelima...

A ipak, uglavnom postoji saglasnost o tome da je jedna od osobina našeg vremena lipofobija, opsednutost mršavošću, gotovo manijačko odbacivanje debljine; nutricionista Žan Tremolije govorio je: "Društvo stvara gojazne i ne podnosi ih." U Sjedinjenim Državama osnovana je pre nekoliko godina grupa za odbranu debelih. Njena predsednica izjavila je pred novinarima da je u njenoj zemlji "teže biti debeo nego biti crn." Po svemu sudeći, diskriminacija zaista

¹ *Le Monde*, 20. novembar 1984.

postoji, i to ne samo u Sjedinjenim Državama: 1984. godine u Renu, u Francuskoj, jedan električar je otpušten zbog svoje težine (123 kilograma), koja ga je, po rečima njegovog poslodavca, “učinila nesposobnim za rad²”. Izgleda da taj slučaj nije usamljen.

Nekoliko američkih istraživanja, vođenih šezdesetih godina, bavilo se pitanjem kako debelu decu spontano opažaju njihovi vršnjaci ili odrasli. U jednom od njih su, na primer, pokazali dečacima od 6 do 10 godina siluete mršave i debele dece. Ovi drugi su bez izuzetka ocenjeni vrlo negativno (“pokvaren”, “lenj”, “prljav”, “zao”, “ružan”, “glup” itd.). Tanke siluete su bez izuzetka ocenjene pozitivno³. U većini razvijenih zemalja postoji znatan procenat onih koji sanjaju o tome da budu mršavi, doživljavaju sebe kao debele i očigledno pate zbog toga. Godine 1979. jedno istraživanje u Francuskoj pokazalo je da 24% muškaraca i 40% žena smatraju da su suviše debeli⁴. Razne ankete su pokazale da je u svakom trenutku na dijete 20% do 25% stanovništva. Godine 1976. u Italiji je 33% muškaraca želelo da oslabi naspram 47% žena; danas je taj odnos 42% prema 47%⁵.

Čime bismo mogli da objasnimo protivrečnost između, na jednoj strani, simpatije koju debeli očigledno često uživaju i, na drugoj strani, gotovo fobičnog odbijanja debljine koje se danas ispoljava više nego ikad ranije? Šta je istina? Da li volimo debele ili ih mrzimo? Da li smo lipofili ili lipofobi? Ni jedno ni drugo, i oboje u isti mah: *debeli su nam u stvari sumnjivi*. Glavni izvor tog paradoksa jeste činjenica da je slika debele osobe duboko ambivalentna. Naše doživljavanje debelih⁶ nije lišeno dvosmislenosti. Cilj ovog teksta jeste da pokaže da ta ambivalentnost postoji oduvek, da je možda univerzalna, i da se to može objasniti bar jednim osnovnim razlogom: kroz

2 *Le Monde*, 4. oktobar 1984.

3 J. R. Staffieri, “A Study of Social Stereotype of Body Image in Children”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1967, 7, 1, str. 101–104.

4 *L'Express*, 30. jun 1979.

5 *La Repubblica*, 12. decembar 1986.

6 Ovde je reč samo o muškoj korpulenciji. Većina današnjih rasprava o vitkosti odnosi se i na žene i na muškarce. Međutim, sve ukazuje na to da su posredi dva veoma različita univerzuma.

naše telo, a naročito kroz njegovu krupnoću, prolaze vrlo duboka društvena značenja. Jedno od najvažnijih je sledeće: u očima svih, korpulentnost ukazuje na količinu hrane koju data osoba privaja, to jest, simbolički, na ulogu koju ona igra, zakonito ili ne, u raspodeli društvenog bogatstva. Naše telo je znak koji svi mogu neposredno da protumače kao privrženost društvenoj vezi, kao lojalnost pravilima raspodele i reciprociteta. Na debele, dakle, pada sumnja. Ali oni imaju mogućnost da se iskupe, ako već ne mogu da oslabe: oni moraju da pruže drugima neku vrstu simboličkog obeštećenja tako što će prihvatiti društvene uloge koje se od njih očekuju.

Ambivalentan stav prema debelima

U okviru istraživanja vođenog pre nekoliko godina, intervjuisao sam dvadesetak osoba u Francuskoj o njihovom opažanju muške gojaznosti. Analiza tih razgovora pokazala je da zaista postoji dvostruka slika debelog muškarca. S jedne strane, on je najčešće opisivan kao "čovjek koji uživa u životu". Pripisivani su mu veselost, dobro raspoloženje, ljubav prema dobroj hrani i druželjubivost. Ali, iza te simpatije lako se mogla primetiti negativna slika debelog tela. Često se podozreva da je žovijalnost debelih samo fasada iza koje se kriju patnja ili tuga.

Portreti koje su ocrтали odgovori, zapravo potvrđuju postojanje dva stereotipa o debelima. Prvi je portret punačkog, ekstrovertnog muškarca, nadarenog za društvene odnose, koji rado igra šaljivdžiju i priča viceve posle gozbe; on u sebi verovatno pati zbog svoje debljine ali ne dopušta da se to primeti. Drugi je vrlo različit od prvog. To je slika bolesne ili depresivne osobe, neobuzdanog egoiste ili neodgovornog čoveka koji nije u stanju da se kontroliše. Prvi je simpatični debeljko. Drugi je debeli čovek koji izaziva prekor, ako ne i odvratnost. U svetu mitologije ili fikcije taj dvostruki identitet debele osobe još je uočljiviji. S jedne strane nalazi se niz dobrih debelih veseljaka kakav je Falstaf, s druge stoje debeli paraziti ili izrabljivači, bulimični ili zasopljani tirani koji su najpotpunije otelovljeni u kralju Ibiju.

Ako zaista postoje dva stereotipa debljine, jedan koji prikazuje debelu osobu kao dobroćudnu, drugi koji joj pripisuje rdave osobine, postavlja se pitanje šta nam omogućuje da prepoznamo te dve vrste u "stvar-

nom svetu”. Šta odlučuje o tome da li će jedna kor-pulentna osoba “pretegnuti” na jednu ili na drugu stranu? Da li je posredi neki objektivni činilac, neka osobina debelog tela? Ili je reč o ponašanju? Ili pak o subjektivnom elementu, nečem što postoji samo u očima posmatrača? Kako prepoznamo “dobrog debeljka” i po čemu se on razlikuje od debelog čoveka koji je okvalifikovan kao “rdav”? Prva pretpostavka koja nam pada na pamet tiče se, naravno, težine. Da nije “zli debeli čovek”, debeli “pokvarenjak”, prosto deblji od “dobrog debeljka”? Jedan od ispitanika u pomenutoj anketi smatrao je da je gornja granica debljine 100 kilograma... On se priklonio uvreženoj tradiciji koja pridaje magijske osobine “okruglim” brojevima. Kao što godina 2000, iako bliska, i dalje otelovljuje budućnost i hipermodernost, okrugla cifra 100 kilograma označava apsolutnu gojaznost.

Jasno je, međutim, da nema potrebe da se raspitujemo za težinu osoba koje svakodnevno srećemo da bismo odlučili o tome da li su gojazne ili nisu, da li su nam simpatične ili nisu. Čak i ako pod “težinom” podrazumevamo ukupnu masu, obim siluete, to merilo osaje nedovoljno. Ima debelih koje ocenjujemo pozitivno, a čija je težina znatno veća od 100 kilograma, kao što pokazuje primer pevača Karlosa, idola dece i velikog broja odraslih. Moguće je da neke specifične morfološke crte igraju presudnu ulogu: stomak, podvaljak, ten, “mekušan” ili “čvrst” karakter, masno tkivo itd. (svi ti elementi se navode u intervjui). Ali, ni oni objašnjavaju sve realne situacije.

U stvari, svrstavanje neke debele osobe u pozitivnu ili negativnu kategoriju rezultira, bez sumnje, ne iz ove ili one specifične osobine nego iz odnosa između *fizičkih osobina i društvene slike osobe*, na primer njene profesije: u obavljanju nekih funkcija, debljina je manje ili više neprilična. Testirao sam ovu hipotezu tražeći od ispitanika da mi navedu neke profesije koje im izgledaju pogodnije za debele: među pomenutim zanimanjima bili su šef kuhinje, političar, *public relations*, itd. Štaviše: kada su profesija ili funkcija debele osobe podrazumevale da ona obavlja rad za koji je potrebna fizička snaga, neki ispitanici nisu više opazali tu osobu kao *debelu* nego kao *snažnu*. Pred fotografijom sovjetskog dizača tegova Vasilija Aleksejeva, inače veoma debelog čoveka, jedan ispitanik mi je rekao: “Naravno, ima stomak, ali to su pre svega mišići a ne salo.”

Dakle, ono što znamo o debeloj osobi (na primer, njeno zanimanje i društvena slika) može da utiče na to kako *vidimo* njenu debljinu. Prema tome, možemo se zapitati da li društvena slika iskrivljuje estetski sud o izgledu neke osobe, moralni ili afektivni sud o nje-
noj ličnosti; jednom reči, da li nam ona dopušta da predvidimo dobroćudan ili zloćudan karakter ličnosti debelog. Ta analiza se može obaviti na stvarnim osobama, savremenicima, ali nas ništa ne sprečava da je primenimo i na ličnosti iz mitova i fikcije. Dakle, da bi gojazna osoba bila prihvaćena, to jest opisana kao “dobri debeljko”, potrebno je, izgleda, da postoji izvesna saglasnost između njene društvene slike i njene korpulencije. Ali kakva saglasnost? U funkciji kojih merila, koje skrivene simbolike?

Nevinost ili krivica

Veliko pitanje koje se neprestano postavlja u raspravama o gojaznosti, kako naučnim tako i onim drugim, na kraju se svodi na ovo: da li su debeli krivci ili žrtve? Da li su oni žrtve svojih žlezda, svog nasleđa, ili su krivi za proždrljivost? Anketa pokazuje da se oni, u većini slučajeva, opazuju kao jedini istinski krivci za svoje stanje. Drugim rečima, smatra se da su oni debeli zato što previše jedu, što nisu u stanju da se obuzdaju. Dakle, o njima se često prećutno izriče moralni sud. Kao što je tačno primetio psihijatar – psihoanalitičar Bernar Brise (Bernard Brusset)⁷, debeli se smatraju prekršiocima: oni neprestano krše pravila koja se odnose na ishranu, zadovoljstvo, rad i napor, volju i samoobuzdavanje. Drugim rečima, debela osoba (kao što pokazuje njeno telo) opaža se kao osoba koja jede više od drugih, više nego što je normalno, ukratko: *više nego što joj pripada*.

Debljina upućuje na proždrljivost, a ova se, u jednoj vrlo dubokoj ravni, opaža kao kršenje pravila o raspodeli hrane. A raspodela hrane u većini društava simbolizuje samu suštinu društvene veze. Zato je proždrljivac (to jest, debela osoba o kojoj se zaključuje da je proždrljivac) prećutno optužen da ugrožava same temelje društvene organizacije, a to upućuje na animalnost. Nema, dakle, ničeg neobi-

⁷ Bernard Brusset, *L'Assiette et le Miroir*, Toulouse, Privat 1977.

čnog u tome što od debele osobe očekujemo protiv-uslugu za taj višak. Rešenje se nalazi u nekoj vrsti reciprociteta: treba igrati ulogu društvenog *potlača*⁸. Na neki način treba nadoknaditi kolektivu taj višak hrane koji se pretvorio u višak težine, i u isti mah mu nadoknaditi odsustvo participacije. U funkciji te razmene, debela osoba biće okvalifikovana kao dobra, rđava ili neodređena.

Integrisanje devijantnog

Kakvi mogu da budu uslovi razmene? Šta gojazna osoba može da da kolektivu zauzvrat? Pre svega, kao što smo videli, snagu. Fizički radnik koji koristi svoju snagu za rad, čak i kad je njegova telesna težina veoma velika, nije debeo ili se ne smatra takvim. Neka gojazan čovek samo nosi veliki teret, pomera nameštaj, klavire ili kontejnere, i videće kako se njegovo salo mitski preobražava u mišiće, a njegova proždrljivost u dobar apetit koji se opravdava neophodnošću da se proizvede snaga potrebna za rad.

U nekim društvima izvesni pojedinci se institucionalno goje da bi ispunjavali određenu visokovrednovanu funkciju. Ovde ne mislim na kvaziekperimentalno gojenje žena u nekim tradicionalnim grupama poput Tuarega (ponavljam, ovde je reč samo o muškoj debljini) već na japanske sumo rvače, čija je neverovatna korpulencija rezultat metodskog i inicijacijskog gojenja u okviru zajednice u kojoj vlada gotovo asketski način života. Postoji i nekoliko zapadnih sekularizovanih verzija “teških” sportista (dizači tegova, bacači kugli, kečeri, bokseri teške kategorije, itd.). Zahvaljujući svojoj medijskoj funkciji, i oni (po svemu sudeći uz pomoć anaboličkih steroida), izbegavaju status gojaznih i zadobijaju status “profesionalnih džinova”.

U nedostatku snage, debeli mogu da vraćaju svoj dug društvu u obliku spektakla ili poruge (najčešće na sopstvenu štetu). Teatralni francuski kečeri ili američki rvači imaju status između “profesionalnih dži-

8 Potlač je ritual razmene Inidijanaca plemena Kvakjutl sa severozapadne obale Severne Amerike u kojem poklon stvara obavezu da bude uzvraćen. U tom ritualu postoji izvesna doza agresivnosti jer se svako upinje da nadmaši druge u “velikodušnosti” i da na taj način još više obaveže partnera-protivnika.

nova” i klovnovskih lakrdijaša. Naime, drugo rešenje koje se otvara debelima jeste postavljanje sopstvene debljine na scenu u žanru komedije ili spektakla. Veliki broj komičara iskoristio je svoju debljinu da bi izgradio nepromenljiv i gotovo mitski lik (da navedemo samo Amerikance: V. S. Fields, Oliver Hardi, Zero Mostel, Red Skelton, itd.). Drugi su koristili svoju debljinu u složenim ulogama u kojima su oscilovali između dva pola, dobrog i rđavog, u zavisnosti od kreacije: Volas Biri, Orson Vels, Raimu, Marlon Brando iz novijeg perioda, itd. Uočimo da su čak i čisti komičari ambivalentni: oni se često oslanjaju na manje-više prikriveni sadizam; debeli Hardi tiraniše malog Lorela i naprasitog V.S. Fildsa. Ali njihovu zloću, zlo u njima, poništavaju nevolje koje ona sama na njih navlači: Hardiju se njegovi gresi uvek obiju o glavu. On dobija kantu vode ili ciglu u glavu, tortu sa šlagom u lice i udarac nogom u zadnjicu.

U svakodnevnom životu, debeljko mora da se nagodi s grupom kojoj pripada da ne bi bio odbačen. Američki sociolog Erving Goffman upečatljivo je ilustrirao taj aspekt opisujući “dobrog debeljka” kao *in-group deviant* (približno značenje: “integrisana devijantna osoba”): “Veoma često neka grupa ili tesno povezana zajednica nudi primer člana koji svojim postupcima ili atributima, ili i jednim i drugim, odudara od ostalih, i koji zbog toga igra u njoj posebnu ulogu, istovremeno kao simbol grupe i kao nosilac nekih lakrdijaških funkcija, dok mu se istovremeno odriče poštovanje koje pripada punopravnim članovima. Takav pojedinac na karakterističan način prestaje da igra igru socijalnih distanci: on prilazi preblizu i dopušta da mu se pride preblizu. On je često u središtu pažnje, okuplja druge u krug učesnika čiji je on centar, ali ipak ne deli njihov status⁹.” Kao lakrdijaš bataljona, seoski idiot, pijanac iz susedstva ili “debeljuka” iz internata (*fat fraternity boy*), on se nalazi u središtu grupe, istovremeno kao šaljivdžija, maskota, pouzdanik i predmet poruge, ali nikad ne može da postane član poput drugih. To je cena koju mora da plati da ne bi bio potpuno odbačen.

⁹ Goffman, Erving (1968), *Stigma – Notes on the Management of Spoiled Identity*, Harmondsworth, Penguin Books.

Ukleta debljina

Naspram raznih predstava “dobrog debeljka” nalazimo stereotipe debelog čoveka koji odbija simboličku društvenu transakciju, koji namerno odbacuje pravila društvene igre. Ovaploćenja zle debljine mogu da prođu kroz sve nijanse negativne mitologije, od grotesknog do zverskog, preko nastranog. Vrhunac je, naravno, dostignut kada se debeli čovek ne zadovoljava gomilanjem i zadržavanjem materijalnih dobara (kao u stereotipima debelog profitera na crnom tržištu, trgovca oružjem i lihvara), već napada i meso i krv žrtve, postaje žderač, vampir ili krvolok. Tu temu često nalazimo u revolucionarnim stereotipima okrutnog kapitaliste koga proždrljivost može da odvede u kanibalizam, bar onaj metaforički: on se hrani mesom i krvlju izrabljenih. On se približava i liku ljudoždera, mitu koji može da služi i kao socijalna metafora, kao u slučaju stvarne, ali i legendarne ličnosti krvoločnog vlastelina Žila de Rea, koji je “jeo” decu lokalnih seljaka. U mitologijama širom sveta nailazimo na neobuzdane proždrljivce nalik na velikog mačka iz afričke bajke: dok mu je gazdarica bila odsutna, on je pojeo kuvanu govedinu, činiju i kutlaču. Gazdarica se vraća i kaže mu: “Zaboga, kako si debeo!” A mačak: “Pojeo sam govedinu, činiju i kutlaču, a sada ću pojesti tebe.” On je proždere, napusti kuću, uz put sreće druge životinje koje takođe proždere, i najzad umre od lošeg varenja...

Spojeni sudovi

Zanimljivo je primetiti da u toj mitologiji zle debljine, metafori o odnosu snaga, razularenoj moći, kidanju društvene veze, implicitno nalazimo istu onu osnovnu koncepciju društvene veze, očigledno vrlo staru i možda univerzalnu, zasnovanu na raspodeli hrane, to jest raspodeli bogatstva. Bilo da je reč o tradicionalnim društvima ili razvijenim zemljama, očigledno je da svi u sebi nosimo tu iskonsku predstavu: postoji konačna količina hrane ili bogatstva. Hrana ili bogatstvo se ne stvaraju već se raspodeljuju. Posledica je jasna: onaj ko troši više nego što mu pripada lišava drugog odgovarajuće količine njegovog dela. Iz takve predstave izvodi se ono što bismo mogli nazvati stereotipom spojenih sudova. To možemo da ilustrujemo velikim brojem primera iz svih epoha: slikom dve osobe od kojih je jedna uvek velika i debela, a druga uvek izglednula i koščata. Bogataš i siromah, lekar i bolesnik, izrabljivač i iz-

rabljeni: prosto suprotstavljanje ta dva lika dovoljno je da pokaže da se jedan zapravo hrani samom supstancom drugog, to jest da ga vampirizuje.

U razvijenim zemljama društvena raspodela masti potpuno se promenila. U tim zemljama *popolo grasso* je nekad pripadao višim, a *popolo magro* nižim slojevima društvene hijerarhije (u trećem svetu tako je i danas). Danas su siromašni debeli a bogati mršavi: godine 1962. jedno ispitivanje sprovedeno na uzorku njujorškog stanovništva pokazalo je da je izrazita gojaznost sedam puta veća u grupi žena čiji je društveno-ekonomski položaj niži nego u grupi onih koje pripadaju višim slojevima¹⁰. U kontekstu savremenog zapadnog društva metafora spojenih sudova više ne funkcioniše. Ali ona je prešla u planetarnu ravan i sad se postojano koristi da prikaže odnos izrabljivanja između severa i juga, bogatog i siromašnog sveta. Ona uvek pokazuje debelog zapadnjaka i izgladnelog čoveka iz trećeg sveta.

Mera neumerenosti

Izgleda da danas postoji gotovo jednosturna saglasnost u pogledu sledećeg stava: pre sto godina u zapadnim zemljama debeli su bili na ceni; danas u tim istim zemljama vole mršave. Svakako postoje argumenti koji potkrepljuju to tvrđenje. Jasno je da moderna društva ne vole ni salo ni predebele ljude. U vreme kad su bogati bili debeli, dobro se gledalo na umerenu gojaznost. Ona je tumačena kao znak zdravlja, prosperiteta, spokojnog ugleda, ali i zadovoljne gluposti. Za punačkog čoveka govorilo se da je “dobro uhranjen”, dok je mršavost ukazivala uglavnom na bolest (sušicu), zloću ili neobuzdanu ambiciju.

Šekspir to ilustruje u *Juliju Cezaru*:

“Let me have men about me that are fat
Sleek-headed men, and such as sleep o’ nights.
Young Cassius has a lean and hungry look:
He thinks too much: such men are dangerous¹¹.”

10 M.E. Moore, A. Stunkard, L. Stole, “Obesity, Social Class, and Mental Illness”, *Journal of the American Medical Association*, 1962, 181, str. 962–966.

11 *Julius Caesar*, čin I, scena II (“Volim ti ja da vidim oko sebe/ Punačke ljude, ljude s glatkim licem/ I krepkim snom. U ovog Kasija/ Izgladnelo je, mršavo je lice./ On preveć misli. Opasni su takvi.” *Julije Cezar*, prev. Živojimi Simić i Sima Pandurović)

U francuskom jeziku postoji jedna reč čija etimologija i novija sudbina govore same za sebe: *embonpoint*. Ta imenica se, izgleda, pojavila u XVI veku s vrlo pozitivnom konotacijom dobrog zdravlja. Moderna upotreba te reči zapravo označava suprotno od prvobitne “dobre uhranjenosti”: ako bismo danas poželeli da uskladimo reč i ono što ona označava, trebalo bi svakako da izmislimo reč *malenpoint*.¹²

Ti elementi svakako potvrđuju da se društvena percepcija dobre korpulentnosti promenila. Naš dominantni model udaljio se od onog koji je vladao u XIX veku, od onih koji i danas vladaju u nekim kulturama pa čak i u nekim slojevima naših društava. Ali to ne znači, kao što se ponekad brzopleto kaže, da su naši preci voleli debljinu, ili da nisu pravili razliku između punačkosti i debljine. Videli smo da je podozrenje prema debelima postojano, a nesumnjivo i univerzalno. Razmotrimo prosto etimologiju nekih najfrekventnijih termina kojima se opisuje gojazno telo: ona ukazuje na jake negativne konotacije. Latinska reč *crassus*, koja znači debeo, prost, dala je italijansku reč *grasso*, francusku *graisse*, ali i engleske reči *crasse* i *crass*. Ta srodnost pokazuje da stari baš nisu bili naklonjeni salu. Što se tiče reči *obse*, gojazan, ona dolazi od participa prošlog (*obesus*) glagola *obedere* koji znači konzumirati, proždirati, ali i potkopavati, podlokavati.

Dakle, ukratko, potrebno je praviti razliku između *kategorija* u užem smislu (mršav, debeo, gojazan, itd.) i *granica* ili mere koje im dodeljuje data kultura. Kriterijumi, mere i pragovi jako variraju. Kategorije su, po svemu sudeći, postojanije nego sadržaji koji im se pripisuju. Nekad je, bez sumnje, čovek morao da bude deblji nego danas da bi bio ocenjen kao gojazan i znatno manje vitak da bi bio smatran mršavim¹³.

S francuskog prevela Slavica Miletić

12 Francuska reč *embonpoint* (debljina, gojaznost) sadrži u sebi pridev *bon* (dobar). S obzirom na današnji negativan odnos prema debljini, autor primećuje da bi bilo umesno skovati novu reč za debljinu koja bi u sebi sadržala reč *mal* (rdav).

13 Ceo ovaj tekst razvija teme prisutne u “Le symbolique du gros”, članku koji se pojavio u časopisu *Communication*, br. 46, str. 255–278.